
Könyvismertetések

ERŐS FERENC – LÉNÁRD KATA – BÓKAY ANTAL
(szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis
budapesti iskolájának történetéről és hatásáról*

Thalassa, Budapest, 2008, 447 oldal

A *Typus Budapestiensis* a Magyarországon és külföldön a 1990-es évek eleje óta tapasztalható „Ferenci-reneszánsz” szellemében megjelent nagyszámú tanulmány és monográfia sorába illeszkedik. A pszichoanalízis hazai és nemzetközi történetének feltárása szempontjából egyaránt fontos kötetről van szó. Ferenci Sándor *Klinikai naplóját* (1996), valamint a *Freud–Ferenci-levelezést* (FREUD, FERENCZI, 2000–2005) személyes, elsődleges forrásokat követően a *Typus Budapestiensis*-kötet tanulmányai újabb részleteket mutatnak be a pszichoanalízis történetében kultikus szerepet játszó „budapesti iskola” életéből, ill. Ferenci Sándor szerteágazó kapcsolataiból. Ez egy színes, sokrétű és fordulatokban gazdag élet, amelynek sűrű szövedékét, heves vitáit, tágabb kulturális vonatkozásait és *virtuozitását* értelmezik és gondolják újra a tanulmányok szerzői. A kötet négy nagy egysége (*A „budapesti iskola” magyar és nemzetközi kontextusban, Irodalmi és nyelvészeti kapcsolatok, Elmélet és terápia, Párhuzamok és újraolvasások*) már elsőre jól mutatja: a „budapesti iskola” (hatása) nem korlátozódik elméleti és terápiás kérdésekre. Továbbmegy ennél, ezzel mély nyomot hagyva Magyarország kultúrájában és művészetében.

Erős Ferenc és Székács Judit tanulmánya igazi újdonságként a pszichoanalízis törté-

netének egy eddig csak eredeti nyelven hozzáférhető magyar vonatkozású levelezését mutatja be¹. A *Ferenci–Jones-levelezés* izgalmas részletekkel gazdagítja e két kulcsfontosságú ember kapcsolatáról eddig – például a JONES Freud-életrajzában (1973) vázoltak, vagy a *Freud–Ferenci-levelezés* alapján – kialakult képünket. Közismert, hogy Jones és Ferenci kapcsolata a húszas években fokozatosan megromlott. A kapcsolat nagy nyilvánosságot kapott mélypontja talán Jones Ferenczről írott „diagnózisa” volt, ami aztán hosszú időre meghatározta a Ferenczről, műveiről és módszeréről kialakított nemzetközi képet. Erős és Székács azonban kiemelik: e stigmáért nem csak Jones a felelős, illetve – és pontosan levelezésük fényében – azt is látnunk kell, hogy a két ember kapcsolata nem volt mindig rossz, váltakozva „égték és fagyoskodtak” – ahogy Ferenci írja Jonesnak 1924. augusztus 18-án kelt levelében. Ferenci és Jones az 1908. április 27-i salzburgi – „a freudi pszichológia I. kongresszusán” történő – első találkozást követően 1911. április 4-én kezdtek levelezni egymással (ebből összesen 37 levél és 5 levelezőlap, illetve képeslap maradt fent), a levelezés egészen Ferenci haláig, 1933-ig tartott. Jones 1913-ban két hónapot töltött Budapesten, és ez idő alatt

¹ Az 1911 és 1933 közötti levelezés teljes terjedelemben, eredeti nyelven és fordításban, a *Thalassa* 19. évf., 2008. 2. számában jelent meg.

napi kétórás kiképző analízisben vett részt Ferenczinél. Az analízisben szerzett tapasztalataikról Freudnak írott leveleikben számoltak be, innen tudjuk meg például, hogy Jones Ferenczit „kellemes”, „jóságos”, „ügyes, okos, engedelmes” embernek tartja, valamint az analízis során tanúsított „tudását és tapintatát” méltatja. Megszerették egymást, „égték”, s mindketten, de főleg Ferenczi, nagyon várták az újratálalkozást, amit a háború sokáig megakadályozott. Csak 1919-ben, Bécsben találkoztak újra. Eddigre azonban már a Rank-vita, a plágium-vád, valamint további személyes indulatok beárnyékolták kapcsolatukat; nem következett már be a várva várt nyugalom. Ám Ferenczi nem csak Jonestól távolodott el. Bókay Antal tanulmánya Ferenczi periferizálódásának egyik fő okára világít rá: ti. pszichoanalízis-felfogásának egyediségére, arra a fontos mozzanatra, amiben Ferenczi pszichoanalitikus munkamódszere különbözött Freudétól. Bókay hipotézise szerint a megosztó különbség az, hogy Ferenczi „a pszichoanalitikus gyakorlat, a terápia funkcióját, életszerepét definiálta másként, mint mestere”. Miért olyan fontos ez a különbség? Azért, mert a pszichoanalitikus pszichológia eredendően egy *terápiás gyakorlat*. Freud a saját magával, barátaival és betegeivel folytatott munkája során felfigyelt az új, visszatérő jelenségekre, s ezeknek nevet is adott, de ez már az, amit pszichoanalitikus metapszichológiának nevezünk. Ez a metapszichológia azonban lassan a gyakorlat irányítójává vált, és egyre nagyobb hangsúlyt kapott Freud elméleti munkáiban is (gondoljunk a *Totem és tabura* [1912–1913/1995], vagy a későbbi *Ósvalami és az énré* [1923/1991]). Ferenczinél ez éppen fordítva történt; ő valójában ezzel a túlzottan teoretizáló tendenciával szállt szembe: „következetesen *terápiás alapokon maradt*”, a pszichoanalízis „legradikálisabb – az igazán „monarchiás” változatát követte – írja Bókay. A Joneszal, Abrahammal, majd a húszas évek második felére Freuddal is fokozatosan megromló, hullámzó viszony 1923-ban, a Rank-vitával kezdődött, amit Ferenczi és Rank közös könyve (*A pszichoanalízis fejlődési céljai,*

1924), illetve Rank saját könyve (*Das Trauma der Geburt*, 1924) robbantott ki. Bókay ennek a konfliktusnak egy évét (1924. január–december), személyes részleteit és nem utolsósorban elvi kérdéseit mutatja be.

Hatalmas vitákat kiváltó, megosztó erejű különbségről van tehát szó mester és tanítvány szemléletében, amelyet Szummer Csaba és Gyimesi Júlia taglalnak tovább. A 19. század utolsó évtizedeiben a főleg német természet- és társadalomtudományos akadémiai világot jellemző, egyszerre a romantikus gondolkodásra és a bigott szcientista, fiziológiai kísérletezésre való nyitottság termékeny talaja volt a pszichológia történetében oly fontos szerepet játszó „szerephibridizációnak” (PLÉH, 2000). Ez a kettősség jelent meg Freud és Ferenczi (és a legtöbb pszichoanalitikus) gondolkodásában is, azonban ez a mester számára tanítványa részéről csakhamar túl markánsá és nehezen tolerálhatóvá vált. Szummer tanulmánya itt veszi fel a történet szálát és bemutatja a csábítási elmélet sorsát, későbbi rehabilitációjának társadalmi és szakmai környezetét.

A legtöbb Freud-követő azonban ilyen formában nem szakadt el a mestertől. A materialista-romantikus kettősség sokukra, az okkult, spiritista gondolatokra való fogékonyság azonban csak néhányukra volt igazán jellemző (legalábbis nem vállalták ilyen természetű nézeteiket nyilvánosan). Még kevesebben vállalkoztak e nézetek pszichoanalitikus terápiába történő beágyazására – Carl G. Jung és Ferenczi Sándor például igen. Gyimesi Júlia tanulmánya a késői (főleg az 1932-es Naplóból [1996] és levelezésekből ismert) lázadó Ferenczit jellemző módszerek, gondolkodásmód okkult, szakadár aspektusainak történetét mutatja be.

A kötetben helyet kaptak olyan tanulmányok is, amelyek a pszichoanalízishez szorosan kötődő, ám nem a mozgalom magjához tartozó személyes és családi történeteket tárnak fel, vagy éppen „négyesgedő” triadikus kapcsolatokra mutatnak rá. Békés Vera tanulmánya a pszichoanalízissel paradox kapcsolatot mutató orvostudomány-filozófus Polányi Mihály, illetve a Polányi család életének releváns mozzanatait elemzi. Gaz-

dag forráselemzéssel világít rá a Polányiakat a hazai pszichoanalízissel és kulturális élettel összekötő szálakra, valamint az őket és általában a korabeli nagycsaládot is jellemző patriarchális és „szorongással teli” élet jellemzőire.

A hazai és nemzetközi pszichoanalitikus, irodalmi, filozófiai életben is jelenlévő, leginkább József Attila pszichoanalitikusaként ismert Gyömrői Edit életének fontos állomásain vezet keresztül Borgos Anna tanulmánya. A dolgozat alapját – levelezéseken kívül – Gyömrői félig fikatív, kiadatlan önéletrajzi regénye, *Az ár ellen* adja. És pontosan inentől – már a kezdőponttól –, az önéletrajz értelmezésének, értelmezhetőségének kérdésétől válik érdekessé, izgalmassá ez a tanulmány. Múlt, közelmúlt és jelen fonódik össze a regényben, Borgos pedig ezen színek gondos elemzésével tárja elénk Gyömrői – pszichológiailag és földrajzilag egyaránt – folyton mozgásban lévő, változatos életét.

Hárs György Péter a „budapesti pszichoanalízis”, kultúra, művészet, avantgárd szereplői közti szövevényes kapcsolatrendszer egy „mikroszeletét” tárja fel. A Ferenczi Sándor, Georg Groddeck és Füst Milán „Bermuda-háromszögéről” szóló tanulmány indíttatása a Ferenczi és Füst írásai közti áthallások (mimikri, Ósválami, „tibeti lélektan”), melyek forrása – Hárs feltételezése szerint – a közös barát, Georg Groddeck, s mely háromszög értelmezési kerete – mintegy negyedik pontja – természetesen maga Freud.

Az 1919 és 1924, majd 1938 és 1941 között lezajló, személyes sorsokat – de az egész „budapesti iskolát” is – érintő két emigrációs hullám körülményeit és szereplőit, valamint az emigránsokat segítő, 1938 márciusában az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület által felállított Válságbizottság működését mutatja be Mészáros Judit tanulmánya. A szerző kitér arra is, hogy a modern pszichoanalízisben legalább két területen mutatható ki a Budapestről nyugat-

ra települt analitikusok hatása: az elméleti és terápiás módszerekben, valamint a képzések megszervezésében.

A „budapesti pszichoanalízis” és a magyar irodalom találkozásának egyaránt kiemelt éve volt az 1908-as (Ferenczi és Freud első találkozása, valamint a Nyugat első számának megjelenése). Valachi Anna tanulmánya e pezsgő „szellemi korszakváltást”; az ezt követő húszas-harmincas évek jóval visszafogottabb, decentralizáltabb érdeklődését, végül a „nekrológ hangulatú”, negligáló, posztmodernbe átnyúló három nagyobb korszak által kijelölt ívet elemzi.

Ferenczi Sándor gondolatainak reneszánszát mutatja ki kortárs fejlődés-lélektani szerzők munkáiban Lénárd Kata. A tanulmány Ferenczi kései írásaiban – mint például a *Nyelvzavar felnőttek és a gyermekek közöttben* (1933/1971) vagy a *Klinikai naplóban* (1996) – megjelenő elméletek (nyelvzavar, trauma) és metaforák („Orpha”, a „Medusa”- és „teratoma”) újragondolásával és -értelmezésével mutatja ki azok továbbélését például GERGELY és WATSON deviáns szülői tükrözést elemző munkájában (1998), vagy a „bölcscsecsemő” drámájának megjelenését MILLER (2002) könyvében.

A Typus Budapestiensis méltó megemlékezés a fiatal budapesti orvos, Ferenczi Sándor és a pszichoanalízis – ahogy Bókay Antal fogalmaz – „személyes és tudománytörténeti szempontból is fatális” 1908-as találkozásáról is. De ennél többről van szó. Ferenczi találkozása a pszichoanalízissel egy olyan szellemi és kulturális korszakváltást indított el, amelyet a mai tudományos, kulturális életben nehéz elképzelnünk és csodálkozva, néha talán kicsit irigykedve olvasunk írásait. Az elmúlt évtizedekben feldolgozott, és még feldolgozás alatt álló, vagy arra váró sokrétű források lehetővé tették a mélyebb kutatásokat, melyek termékei a kötetben szereplő tanulmányok, amelyek az egy évszázados hazai pszichoanalízis egyedi színeit mutatják be.

Bérdi Márk
PhD-diák

IRODALOM

- FERENCZI S. (1933/1971) Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In BUDA B. (szerk.) *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. 215–229. Gondolat Kiadó, Budapest
- FERENCZI S. (1996) *Klinikai napló 1932*. [Eredetileg francia nyelven, Journal clinique (Janvier-October 1932). Payot, Paris, 1985] Előszó: Judit Dupont; Bevezetés a Naplóhoz: Bálint Mihály. Akadémiai Kiadó, Budapest
- FERENCZI S., RANK, O. (1923) A pszichoanalízis fejlődési céljai. [*Entwicklungsziele der Psychoanalyse. Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien, 1924.]; Magyarul részletei (V–VI. rész [ford. V. Horváth Károly]). In FERENCZI S. (Vál. és s. a. r.: Erős Ferenc) 105–111. Új Mandátum, Budapest, 2000.
- FREUD, S., FERENCZI S. (2000–2005) Sigmund Freud–Ferenczi Sándor Levelezés. 1908–1933. I., II., III. kötet. (A német Böhlau kiadása [1993–2005] alapján 6 félkötetben). Szerk.: Ernst Falzeder, Eva Brabant, Patrizia Giampieri-Deutsch, Haynal André tudományos irányításával. A magyar kiadást s.a.r. és szerk. Erős Ferenc és Kovács Anna. Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest
- FREUD, S. (1912–13/1995) Totem és tabu. In FREUD, S. (szerk.) *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások*. 23–157. Cserépfalvi Kiadó, Budapest
- FREUD, S. (1923/1991) *Az ősvilági és az én*. Hatágú Síp, Budapest
- GERGELY, GY., WATSON, J. S. (1998) *A szülői érzelmi tükrözés szociális feedback modellje*. Thalassa, 9, 56–105.
- JONES, E. (1973/1983) *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- MILLER, A. (2002) *A tehetséges gyermek drámája*. Osiris, Budapest
- PLÉH CS. (2000) *A lélektan története*. Osiris, Budapest
- RANK, O. (1924) *Das Trauma der Geburt und seine Bedeutung für die Psychoanalyse*. (Internationale Psychoanalytische Bibliothek, Nr. XIV.) Wien

DAN P. MCADAMS: *The redemptive self*

Oxford University Press, New York (2006) 400 old.

Az elmúlt 25 évben a narratív elmélet fel-
 élénkítette a személyiségpszichológia iránti
 tudományos érdeklődést, új lehetőséget kí-
 nálva a személyiség vizsgálatára. Új eszkö-
 zöket és eljárásokat kínál kultúrához, ne-
 mekhez, társadalmi rétegekhez, etniku-
 mokhoz tartozás hatásának, dinamikájának
 vizsgálatához.

McAdams személyiségelmélettel foglal-
 kozó kutatóként kívánja bemutatni, hogy a
 narratív pszichológia milyen élénkítő hatás-
 sal van az e területen folyó kutatásokra és a
 tudósok szellemi küldetésének kiteljesítésé-

re. Azt vallja, hogy a narratív elmélet hozzá-
 segít az emberi viselkedés és az emberi léte-
 zés különböző magatartásformákban meg-
 nyilvánuló megértéséhez. A narratív elmélet
 gyökerei a pszichológia kezdeteihez nyúl-
 nak vissza, amelyek többféle megközelítés-
 ben fogalmazódnak meg.

Freud írt az álmok jelentőségéről, Jung
 az univerzális mítoszokról, Adler vizsgálta a
 narratív összegzést a kora gyermekkori em-
 lékekről, Murray módszere (TAT) felmérte
 a motívumok erősségének narratív (elbeszél-
 ő) fantázián keresztül történő megnyilvánu-

nulásait. Mégis azt mondhatjuk, hogy a 20. század elején egyetlen személyiség-lélektan-foglalkozó kutató sem vallotta azt, hogy az ember történetmondó lény, vagy hogy az ember élete történetekben elmondható. Az amerikai tudományos világban a narratív elmélet az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején kristályosodott ki. TOMKINS (1979) a forogatókönyv-elméletével termékenyítette meg e téren a kutatásokat, amely szerint az individuum fejlődése egy színjáték, amelyben az érzelmi fejlődés visszatérő jelenetekbe szerveződik. Valamelyest hasonlóan fogalmazta meg McAdams is saját elméletét, amikor azt az identitás élettörténetmodelljének nevezi. Az identitás kialakulása a késő kamaszkorra és a fiatal felnőttkorra tehető, amelyeknek létrejöttét koherens történetek segítik. A történetek magukba foglalják az egyén által rekonstruált múltat, az elképzelt jövőt, amelyek egységbe rendezve célokat jelölnek ki a fiatalok számára. McAdams szerint az emberek közti különbségek a történeteikben megjelenő tematikus eltérésekben mint narratív identitás jelennek meg. A személyiség koherenciáját és konzisztenciáját a történetekben és a forogatókönyvekben érhetjük tetten, amelyeket az egyének saját életükről alkotnak. McAdams ebben a könyvben 15 év kutatásait összegzi, amelyeket olyan amerikai felnőttekkel végzett, akik ebben az életkorban magas szinten produktív életet éltek. Amellett érvel, hogy a magas generativitást, produktivitást mutató felnőttek élettörténeteiben központi helyet foglal el a jóvátétel vagy helyrehozás (redempció), mint elengedhetetlen erény a felnőtt ember életében. Kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokkal kimutatta, hogy az amerikai magas generativitást mutató felnőttek az élettörténeteikben gyakrabban használnak olyan kifejezéseket, amelyekkel a múltban történt negatív hatású eseményeket átfordítják pozitívvá, jóváteszik azt.

McAdams szerint a személyes narratívumok gyakrabban szerveződnek a következő hat téma köré:

1. Korai szenvedés: mint gyermek, szereplő valamiféle kalandban, kiemelkedő helyzete van a többiekhez képest;

2. Mások szenvedése iránti érzékenység;

3. Erkölcsi állhatatosság: már serdülőkorban kialakulnak azok a mély erkölcsi normák, amelyek a történet végéig változatlanok maradnak;

4. A jóvátétel sorrendje: valamiféle negatív élmény, akár szenvedés az interpretációban pozitívvá fordul át;

5. Konfliktus az erő, hatalom és a szeretet között: a történet szereplője erősnek és szabadnak akarja magát érezni, de a többiekkel való kapcsolatában mindig valami frusztrációt kell elszenvednie;

6. Szociális célok elérése a jövőben: a szereplő reménytelenül tekint a jövőbe, bízva abban, hogy a tettei és tervei kibontakoznak, és értékesek lesznek majd a jövő generációja számára.

McAdams a fenti tematikus csomópontokat nevezte el redemptív-szelfnek, amely az élettörténetekben megjelenő különleges szelf. A redempció a felnőtt, produktív élet értelmezésekor jelenik meg.

Amúgy az amerikai kultúrában már a korai, 17. századi puritán autobiográfiákban tetten érhető a redempció. Általában a társadalmi mobilitást magyarázó jelenségként az „Amerikai Álom” felé vezető úton, ahogy mindezt Benjamin Franklin a 18. században elmondja. Erőteljesebb kifejeződése a felszabadított rabszolgák történeteiben jelenik meg, de a hollywoodi sztárok éppúgy hasonlóan szervezik történeteiket.

A történetmondó számára a redemptív-szelf az élet nehézségeit segíti elviselni azzal, hogy az egyénben kiválasztottság-érzés keletkezik. A személy úgy érzi, hogy tehetségét, adottságait környezete, illetve a jövő generációi javára tudja fordítani. A történet a mesélő személyiségének részévé válik függetlenül a személyiség diszpozíciójától és karakterétől.

A legtöbb amerikai számára a redemptív-szelf az élettörténet forogatókönyvszerűségét adja, amely élettörténet lehet félelmetes és nagyszerű is. A történetek individuális szintjén megjelenő redempció biztosítja az egyén csoportokhoz vagy társadalomhoz tartozását. Mégis a morális erő és pozitívitás mellett van sötét oldala is a redemptív-szelfnek,

hiszen az ilyen típusú szövegeket az öntelt-ség meséinek is felfoghatjuk. Minden személyiség a kultúra terméke is egyben, nem mentes a csoportok hatásaitól. A jelentésadás folyamata társadalmi csoportok által meghatározott.

Napjainkban az amerikai társadalom tagjai előszeretettel mesélik ebben a stílusban élettörténeteiket, narratív identitásukat erősen meghatározza az önmaguk és mások számára hasznos, produktív élet iránti igény.

Milyen kapcsolat áll fenn a kultúra és a szelf között? Az amerikai emberek többsége szerint alig van kapcsolat közöttük, hiszen az amerikai társadalom az individualizmust támogatja. Az egyén azzá válhat, amivé csak akar. A szülők, szerelmek, barátok, tanárok és néhány más fontos személy befolyásolja azt, hogy idővel mivé válnak. Úgy vélik, hogy az életút sikerességét az erőfeszítések befolyásolják.

Az életek vagy sorsok egyszerre szövegek is, amelyek időről-időre újraíródnak. De mi a szöveg? A szöveg csupán szavakból, képekből, jelekből és más reprezentációból áll. A szövegeknek, legyenek akár irodalmiak, nincs inherenciájuk és stabil jelentésük, mert az elmondás és olvasás adott pillanata, annak körülményei határozzák meg a jelentésüket. Ha az élet szövegszerű, akkor azt az ember diskurzusokban vagy beszélgetések során osztja meg másokkal. Tehát a narratív identitás a történetmondás által alakul

ki, ám a történetmondás szabályait a posztmodern társadalom kínálja fel az egyén számára.

Az antropológusok és szociológusok szerint azonban bonyolult kapcsolatrendszer van a kultúra és a benne élő személyek között. Az amerikai antropológus, Ruth Benedict (1887–1948) szerint a „személy azon kultúra mikrokozmosza, amelyben él, és a kultúra maga a legszélesebb értelemben vett személyiség...”. A pszichológia iránt érzékeny antropológusok napjainkban is hangsúlyozzák, hogy a kultúra nem véletlenszerű csoportok együttese, hanem az adott kultúrában a csoportok koherenciát és szervezetséget mutatnak.

Végül érdemes megjegyezni, hogy a könyv minden érdeklődő számára igényes foglalat a társadalomtudósokat annyira éberren tartó, az eriksoni identitás fogalmát alapul vevő posztmodern narratív identitás elméletének. A narratív elmélet olyan kulcs a posztmodern gondolkodók kezében, amellyel a társadalomtudományok tovább gazdagodhatnak, bővíülhetnek.

Bár McAdams mint narratív elmélettel foglalkozó pszichológus, az amerikai társadalom jelenségeit vizsgálja, mégis sok hasonlóság adódhat az európai emberek élettörténeteivel, hiszen az emberi természet részeként az élet története kontinenseket ível át. Mind a különbségek, mind a hasonlóságok további kutatásokra adhatnak lehetőséget.

Di Blasio Barbara
PhD-diák

IRODALOM

- LÁSZLÓ J. (1999) *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Kairosz, Budapest
- MCADAMS, P. D. (2006) The role of narrative in personality psychology today. *Narrative Inquiry*, 16, 11–18.
- TOMKINS, S. S. (1979) *Script theory. Nebraska symposium on motivation*. Vol. 26. University of Nebraska Press

GEORGE MANDLER: *A history of modern experimental psychology: from James and Wundt to cognitive science*
MIT Press, Cambridge, MA. (2007) XX + 287 oldal

A kiváló kognitív pszichológus második ki-rándulása ez a pszichológiatörténetbe. A korábbi könyvéről (MANDLER, 2002) már hírt adtunk (PLÉH, 2007). Sajátos és szelek-tív pszichológiatörténetről van szó, amely nem foglalkozik a hivatás vagy a szakma történetével, nem foglalkozik a különböző „ágazatának” tartott pszichológiákkal, ha-nem csupán a modern, mai kognitív psi-chológia előfutárait keresi. További jellem-zője, hogy a szerző deklarációja szerint a kultúra részeként kezeli, keresi a pszicholó-giai eszmék kulturális meghatározottságát, a pszichológiai történeti változások társa-dalmi és kulturális meghatározóit, valamint a tudományt mint eszmerendszert, különös tekintettel a társadalomtudományra. Ennek a tudós személyes múltjából és személyes elkötelezettségéből fakadó történetírásnak megvannak a sajátos előnyei és hátrányai. A pszichológiatörténet-írásnak három lehet-séges kontextusa van: az eszmék, a társada-lom és a személyek. Ha ezt tekintjük, akkor a személyes hitellel és személyes tanúságté-tellel igazolt, a kutató pályán keresztüli történetírás összekapcsolása az eszmei változá-sokkal egy sajátos *oral history* lesz. Mandler-rel a kognitív mozgalom, vagy ha úgy tet-szik, forradalom egyik résztvevőjének és kezdeményezőjének a szempontjából tekint-jük a történetet. Ez persze az új típusú, va-lódi történettudományi módszereket hasz-náló pszichológiatörténet-írás számára csak az egyik típusú adat. Vagyis: e részt vevő beszámolóban – illetve az arra való törek-vésben – nem kell mindent szó szerint ven-ni, ugyanakkor magát a beszámolót is adat-ként kell kezelni.

Ennek a törekvésnek vannak azonban hátrányai is. Az egyik természetesen az el-nagyoltság, a szakmai hibák, amelyeket biz-

tos, hogy még egy ilyen tekintélyes kiadónál is korrigálhatott volna a lektor. A 6. oldalon például azt olvashatjuk, hogy Brentano 18. századi szerző! Sokszor maradnak bent a szövegben elnagyolt ismétlések. Egy-egy bekezdésen belül Mandler háromszor lát neki, hogy Piaget jelentőségét és elhanya-goltságát egyszerre éreztesse és így tovább.

A pszichológia előtörténetéből, mármint az explicit pszichológia előtörténetéből Mandler saját kognitív elkötelezettségének megfelelően egyetlen mozzanatot emel ki. Arisztotelészről Descartes-on keresztül a 20. századi funkcionalistákig, Putnamig elve-zetve elemzi a mind (elme, szellem) foga-lomtörténetét. Érdekes, ahogyan megmu-tatja, hogy a modernizáció során a fogalom egyre jobban egyszerűsödik. Egyre keve-sebb elméleti vagy, ha úgy tetszik, tartalmi elkötelezettséget hordoz magával, és egyre inkább minden lesz, ami a fejünkben törté-nik. Szintén érdekes, ahogy a funkcionali-zmusok modern megjelenését rendezi, mint gépies – ide tartozna PUTNAM (1960) és saj-nos a perspektívából kimaradó Jerry FODOR (1968) is, a másik pedig a teleológiai funk-cionalizmus, amely a miérteket veti fel. Eh-hez kapcsolódik Mandler egy sajátos intel-lektuális hiányossága; mint klasszikus kog-nitív pszichológus nagyon szórványosan ke-zeli az evolúciós megfontolásokat. Az evolú-ció még a funkcionálizmus pedagógiai vál-tozatának ismertetéséből is kimarad, s még az olyan mai, a kognitív elméletben közpon-ti szerepet játszó szupersztárokat, mint Daniel DENNETT (1991) is csak a tudat kap-csán hozza elő. Darwin veszélyes eszméi nem játszanak szerepet Mandler perspektí-vájában. Ha mégis szó van róluk, akkor csak pejoratívan, olyan oldalmegjegyzések-ben, hogy túl kevés és bizonytalan adatunk

van ahhoz, hogy biológiai vagy genetikai spekulációkkal foglalkozunk a lelki jelenségeket érintőleg.

A 19. századi pszichológia történetének értelmezésében Mandler erénye a német intellektuális kontextus világos ábrázolása. Ebben átérződik német származása, és ennek megfelelő német olvasottsága. A 19. századi német szellemi élet több kettősségét vázolja világosan. Az egyik a természetfilozófia meghaladásának igénye a modern pszichológiában. A modern pszichológia a tudományosság igényével keletkezik. Emlékezzünk csak a Mandler által is részletesen elemzett wundti kísérleti pszichológiára! A másik megszorítás azonban, hogy ekközben mégiscsak egy különös létező, a szellem világával kell foglalkozni a természettudomány módszereivel, nem pedig redukcionista természettudósként. Egy másik jellegzetes dilemmája a modern pszichológiának a saját nyelv megtalálása. Ez Mandler vizsgatérő témája. Egyik korai könyve a pszichológia nyelvéről szól (MANDLER, KESSEN, 1959), és máig izgalmasan mutatja meg, hogy a 19., de még majd a 20. században is – gondoljunk csak a behaviorizmus gondjaira – milyen problémákat jelent a sajátos, a köznapitól és a fizikai tudományos nyelvezettől eltérő idioma megtalálása. Milyen feszültségek közepette talál új terminusokat a nem tudatos folyamatokra a múltkori századfordulón Freud és a würtzburgi iskola, amikor Bewusstseinslagékról és hasonlókról beszél. A 20. században ez a nyelvkeresés majd az információszargonban talál különös fogódzót az 1960-as évektől. Valójában a kognitív pszichológia az „információfeldolgozási” beszédmóddal talál meg egy új, sajátos, a kognitív tudomány fényében ma azt mondanánk, hogy egy semleges, de ugyanakkor struktúra középpontú beszédmódot a lelki jelenségek jellemzésére.

Mandler a német kontextusból a sajátos politikai feszültségeket sem felejtí ki. A 19. században ez a liberális és az autoriter, poroszos stílusú politikákkal való azonosulás világa lenne. Megpróbálja ezt a szemléletet kivetíteni a tudomány kettősségére is. Wundt kísérleti és néplélektani szemlélete

furcsa módon az egyik oldala a szigorú politikai felfogásnak és az autoriter emberképnek (ez lenne a természettudományos kísérletes felfogás), másik oldalon a szociálpszichológia pedig a liberális, engedékenyebb emberképnek és az engedékeny konstrukcionista szellemképnek felel meg. Merész párhuzam ez, mint Mandler bemutatásából is kiderül. Hiszen Wundt pályájának a kezdetén, a 19. század közepének liberális mozgalmával azonosul, liberális politikusként tevékenykedik Karlsruhe-ban, s éppen ebben az időben alakítja ki kísérleti pszichológiai programját, egy autoriter, poroszos programot, hogy azután a néplélektan művelőjeként fokozatosan nemzeti konzervatív irányba és a poroszalapú német egység követésébe menjen át. Vagyis van itt egy sajátos ellentmondás.

Ugyanakkor maga az a törekvés, hogy az eszmerendszert összekapcsoljuk a társadalmi folyamatokkal, igen fontos gondolat a mai pszichológiatörténet-írás egészében is. A német világnál maradván, 40 évvel ezelőtti könyvüknek (MANDLER, MANDLER, 1964) gondolatmenetét és szövegeit is követve, igen részletes bemutatását kapjuk a würtzburgi iskolának. A képzet nélküli gondolkodás legkülönbözőbb jellemzései a már említett fogalmi problémák mellett úgy jelennek meg, hogy a viták nagy tanulsága az volt, hogy az elméleti nyelv, a laboratóriumokban kialakított sajátos szóhasználat az attitűdökről, a képzet nélküli élményekről való beszéd, valójában a jegyzőkönyvek leírónak vélt nyelvezetébe is behatol. Ez az, amit WOODWORTH (1915) a pszichológiai laboratóriumok „tudattalan torzításának” nevez. S mint jól tudjuk, a 20. század elején a behavioristák számára ez a képzet vita, a laboratóriumok vitája lesz az érv amellet, hogy ne foglalkozunk a belső folyamatokkal (WATSON, 1913/2004) éppen az ott kezelt tények megbízhatatlansága miatt, ahol az értelmezések magukat a jegyzőkönyveket áthatják.

A gondolkodás problémája fontos vezérelve a könyvnek. Ebben a feladatorientált gondolkodás elemzésében kitüntetett szerepet játszó SELZ (1922) és az alaklélektan is

fontos fogódzó Mandler számára. Különleges bemutatását kapjuk az alaklélektannak, ahol a szokásosnál sokkal kisebb hangsúlyt kapnak a formalítás szervezőelvei. Ezzel szemben a gondolkodás elemzése, WERTHEIMER (1945), DUNCKER (1935) és a magyar KATONA (1940) könyvei kerülnek párhuzamba Binet, Claparède és Piaget munkáival a gyermeki gondolkodás hasonló feladatorientált értelmezéséről.

Az alaklélektan amerikai emigrációját kiválóan elemzi és részletesen értelmezi is Mandler. Az egykori szereplők ismertsége révén mutatja be az életsorsokat: Wertheimer szemináriumainak hatását, Köhler és Koffka tényleges propagátor szerepét, vagy azt, hogy minek következtében vált Lewin és Heider két igazán hatásos alaklélektani ihletésű emigránssá, mikor megjelent náluk a társadalmi gondolkodás. Egon Brunswik és Karl Bühler példáján jól mutatja be a többi német és osztrák emigráns sokszor drámai sorsát is; hogyan váltak elméleti hozzáállásuk révén kevésbé hatásossá.

Az alaklélektannak Mandler értelmezésében három intellektuális gondja volt Amerikában. Az egyik, hogy az alaklélektani szerveződési elvekkel kellene hogy vigyenek máshová, de ez igen kevésbé történik meg. Kivétel talán a szintén Amerikába átszármazott ARNHEIM (2004) munkája. Ezzel kapcsolatban egyébként érdekes kirándulást tesz Mandler: úgy véli, hogy az alaklélektan sajátos affinitást mutat az expresszionizmussal és egyáltalán az új vizuális kultúrával. Én úgy gondolom, hogy itt Mandler elnagyoltan fogalmaz. Ha már a strukturális fórum-szervező elvek jelentőségét szeretnénk előtérbe állítani, akkor a vizuális művészetből a kubizmus és az absztrakt az, amely az alaklélektan számára sajátos fogódzót jelent a vizuális kultúrához (HINTIKKA, 2003). Egy másik gond a nativizmus idegensége. Az Amerikába emigráltak nagyon nehezen utköznek az empirikus metateóriát követő társadalommal és pszichológiával, saját nativista elkötelezettségükben. Végül az alaklélektan az amerikai pszichológia elvárásaihoz képest nem elég explicit és nem elég pragmatikus, túlzottan bonyolult és teóriaközpontú.

Mandler könyve egy szenvedélyes fejezetben mutatja be a német pszichológia drámai sorsát az 1930-as években. Valóban drámai sorsról van itt szó. Tudjuk jól, hogy ez az a kor, amikortól kezdve megszűnik a német pszichológia vezető szerepe és mintha mivolta a világ pszichológiájában. Ez megjelenik a hivatkozásokban, a publikációs statisztikákban és így tovább. Azt is tudjuk, hogy ebben kitüntetett szerepe volt a náciizmusnak, többnyire azonban leegyszerűsítünk, és úgy gondoljuk, hogy mindez annak a következménye volt, hogy a náciizmus elkergette a pszichoanalitikusokat és az alaklélektan képviselőit, a zsidó származású, illetve liberális vagy baloldali gondolkodású pszichológusokat. A Német Pszichológiai Társaság üléseit, a vezetőség átalakulásait részletesen elemző Mandler megmutatja, hogy itt többről van szó. Nemcsak a drámai exodus, hanem a pszichológia önkéntes alávetése a náci eszméknek, például a nemzeti gondolatnak, az ellentípus kamu ideológiájának (JAENSCH [1938] felfogásában ez lenne a vegyes származású emberek zűrzavaros típusa) és a sajátos áthallások a lipcsei *Ganzheit* pszichológia teljessége és a nemzeti egység igénye között mind jóval előbb megjelennek, mint a közvetlen (náci) elvárások. Más forrásokból tudjuk, hogy az 1930-as évek közepén a fasiszta Németország az egyetemi világtól lojalitást várt el, de nem különösebben várta el a náci eszmerendszerhez való kapcsolódást. Ebből a szempontból a pszichológia bizony alulmúlta önmagát és túlteljesített. A Pszichológiai Társaság üléseinek tanulsága szerint egyre „Volk”-központúbb, egyre antiszemita lett az ülések tematikája, egyre több nemzeti-szocialista került a Társaság vezetésébe, és számos, a mai értelemben kamu témát jelenített meg a Wehrmacht egyre dominálóbb szerepével, mint például az *akarát különleges szerepe a katonák életében* és hasonlók. Mandler elemzésének kiegyensúlyozottságát mutatja, hogy mindenütt rámutat arra, hogy semmi nem volt kötelező. Ezekben az ülésekben is lehetett találni olyan pszichológusokat, akik ragaszkodtak a szigorú kísérleti tematikához, és nem dőltek be a náci ideo-

lógianak. Mandler jogos leleplező szándékát jól mutatja, ahogy bemutatja, hogy az 1950-es évek (nyugat-) német pszichológiájában bizony számos társasági vezető, aki annak idején exponálta magát a pszichológiai élet náci elveinek és eszményeknek megfelelő átszervezésébe, továbbra is, vagy újra szerepet kapott. Az izgalmas elemzésnek egyetlen hiánymozzanata van. Miközben Mandler jól megmutatja a Társaság életével és tematikájával a Wehrmacht-problematika előtérbe kerülését, nem jut el oda, hogy elemezze, ténylegesen hogyan is használták a pszichológiát a német hadseregben, s hogyan szűnt meg a pszichológia tényleges alkalmazása később ugyanebben a hadseregben (GEUTER, 1992). Hogyan és milyen tényezők révén szüntette meg a Wehrmacht éppenséggel saját pszichológiai szolgálatát, és milyen ellentmondás van e között és között, ahogy például a szovjet-orosz pszichológiában, illetve a brit és amerikai pszichológiában a sajátos új irányok (a neuropszichológia, illetve a kognitív pszichológia első, ergonómiai altípusai) megszülettek.

A több fejezetben bemutatott kognitív szemlélet adja azt az indokot, amiért Mandler ezt a könyvét megírja. Fontos forrás az, hogy tág kontextusban mutatja meg a kognitív fejlődés vagy forradalom (Mandler maga is játszik az evolúció és revolúció kifejezésekkel) előfutárait. Az egyik fontos mozzanat, mint már említettem az új nyelv megtalálásával kapcsolatban az információelmélete mellett magát azt a gondolatot is előtérbe állítja, hogy vannak modelláló megismerő rendszerek. Ez sajátos módon jelent meg a tragikusan korán elhunyt Wallace CRAIK (1943) brit pszichológus, valamint Sir Frederic BARTLETT (1932) s később Donald BROADBENT (1958) munkáiban. Fontos a történeti tisztánlátásban, hogy Mandler előtérbe állítja ezt a brit hagyományt, s rámutat arra, hogy ugyanakkor ennek még az 1940-es években nem volt meg a hatása, hasonló módon, mint Selz, Binet, Claparède és Piaget német és francia munkáinak, amelyek a gondolkodás folyamatelemzésének úttörői voltak. Egy hasonló, a saját korában

nem érvényesült lehetséges ihlető lett volna G. E. Müller, George Katona és Dunker, az ő munkáikat mutatja itt fel Mandler, mint jellegzetes előfutárokat.

Az emlékezés és a verbális tanulás kiváló kutatója nem véletlenül mutat be izgalmas esettanulmányokat arról is, hogy hogyan lesz *verbal learning*-ből *human memory*, milyen jellegzetes lépéseken keresztül alakul át a fogalom. Ez a koncentráció az emlékezeti fejezetekre nemcsak a múltban igaz, hanem a mai, érte ezen a negyedszázaddal ezelőtti kognitív pszichológia elemzésében is. Igen tanulságos betéteket kapunk, például az epizodikus emlékezet, az implicit-explicit szembenállás, vagy a feldolgozási szintek emlékezetének történetéről. Mandler szándékai szerint az utóbbi negyedszázad fejleményeivel nem foglalkozik, mégis, amikor a mai pszichológiát elemzi, érte ezen a 20. század végének pszichológiáját, igazán világossá teszi, hogy a 21. századig is átnyúlik. Igen szimptomatikus néhány jellegzetes témája, ami köré megpróbálja történeti reflexióit rendezni. Az egyik ilyen a redukcionizmus problémája. Hosszmeteszben próbálja megmutatni, hogy az a kérdés, amely Wundt és James idején olyan fontos volt a pszichológiában, a behaviorizmus világában éppen az ő szofisztikálatlan emberképük révén hogyan kerül ismét háttérbe. Egy, a saját korában meg nem ragadott inspirációt kapunk, amikor HEBB 1949-es könyvét, valamint MCCULLOCH és PITTS (1943) jellegzetes dolgozatait mutatja be, melyek az 1940-es években nem kaptak visszhangot, majd az 1980-as években váltak igazi inspirálójává a neurális hálózatelméleteknek. Gondoljunk csak a Hebb-szabály vagy a fogalmi neuronok szerepére.

A mai pszichológiának egy másik jellemzője, hogy régi kérdések új színben jelennek meg. Ilyen például a nyelvkeletkezés problémája, a wundti „csodaprobléma”, amelynek lényege az volt a lipcsei mester számára, hogy a nyelv az ember lényegével kapcsolódik össze. Chomsky ezt sajátosan állítja előtérbe; az emberi nyelv, mint elválasztó tényező, s az ehhez kapcsolódó feltételezett makromutációk segítségével. Az iz-

galmas ebben – mondja Mandler –, hogy a csodaelmélet felújítása Chomskynál és követőinél tudománytörténetileg éppen a kritikák, például Tomasello, Jackendoff, Lieberman és mások munkái révén, sokkal specifikusabb elméletekhez vezetett.

Mandler szerint a mai pszichológia sajátos új mozzanata lehetne az új, külső minták keresése. A fizika utánzása helyett el kellene töprengenünk azon, hogy nem a csillagászat-e a helyes mintánk. A csillagászat egyedi eseményekkel foglalkozik, nem kísérletezik a csillagokkal. Ezeket az egyedi dolgokat azonban osztályozza, megfigyeli a viselkedésüket, és átfogó elméletek hatálya alá rendeli. Hasonlóan kellene elképzelni – mondja Mandler – egy új személyiséglélektant is, amely az egyén különlegességéből indul ki, de azt általános törvények hatálya alá rendeli. Érdekes, hogy a Mandler által sokat hivatkozott, jól ismert Egon BRUNSWIK (1966) hasonló módon a fizika helyett a meteorológiát és a közgazdaságtant képzeli el mint a pszichológia helyes, tudományos modelljét.

Mandler különleges lehetőséget lát a kultúrközi pszichológia olyan művelésében is, amely a kognitív tudomány általános elveiből, annak „katolikus szemléletéből” (ez Mandler sajátos kifejezése) kiindulva, valódi, jó mintavétellel hasonlítaná össze a különböző kultúrák képviselőit. A statisztika igazi felhasználásával megtudhatnánk valamit arról, hogy tényleg olyan-e az ember, mint ahogy a kognitív tudósok általános emberképe képviseli. Ezáltal új házasság köthetne a pszichológia és az antropológia között.

Egy kognitív pszichológus nem írhat könyvet a történelemről napjainkig anélkül, hogy a *kognitív tudományról* szólna valamit. Ismét a személyes hitel mutatja meg, hogy Mandler értelmezésében a kognitív tudományos fordulat első megjelenései milyen személyes mozzanatokra vezethetők vissza. Szerinte elsősorban arra, hogy a mesterséges intelligencia közösség valamilyen helyet keresett magának. Ezek először BOBROV és COLLINS (1975), valamint Norman és Rumelhart (NORMAN, RUMELHART, and the LNR Research Group [1975]) mun-

káiban jelentek meg. Azóta persze eltelt egy negyedszázad. Negyedszázad után jogosan vetődik fel a kérdés, és a résztvevő bölcsek Mandlertől is jó hallani, hogy máig sem tudjuk, hogy mi is a magja a kognitív tudománynak. Különböző programok és tantervek igen eltérő tematikákat követnek. Az ő véleménye szerint, pragmatikusan ez a mag feltehetően a kognitív pszichológia és a neurobiológia lesz. A kognitív törekvések neurobiológiai lehorgonyzásának az igazi új lehetőségeit mutatja meg Mandler. Az explicit-implicit folyamatok, vagy az ismerőség és az előhívás szerepe a felismerésben, mint jellegzetes pszichológiai elméletek Atkinson vagy éppen Mandler munkáiban, 20 évvel később válnak neurobiológiai kettős modellek lehorgonyzásának irányítójává. Bár Mandler nem fogalmaz expliciten, azt sugallja, hogy a lány, pszichológiai modellalkotás tud itt az új típusú, izgalmas és érdekes neurobiológia irányítójává válni. Az utóbbi évtizedek természetesen a tudatos és nem tudatos folyamatok sajátos, új értelmezésével is kecsegtetik a pszichológiát. A nem tudatos folyamatok, a kísérleti pszichológiában az előfeszítés révén válnak különleges operacionalizálható dologgá, a tudatos folyamatokban pedig számos, sajátosan neurobiológiai is értelmezett elmélet próbálja megragadni ezt a többletet az egykori behaviorizmus számára. Sem a tudatos, sem a nem tudatos nem volt releváns. A kognitív pszichológus fél évszázad távlatából visszafelé tekintve mosolyoghat azon, hogy hol vagyunk ettől. Ma már éppen a kettő viszonya válik az igazán érdekessé.

Kultúra és eszmetörténet pszichológiai hatását mutatja Mandler értelmezése a pszichológia posztmodern kihívásáról. Olyan, Magyarországon is sokat hivatkozott programadó szerzők munkáiból indul ki, mint Kenneth GERGEN (1993), s rámutat, hogy a Gergen által negyedszázaddal ezelőtt követelt újraértelmezés nem ment végbe. Néhány terület van, például néhány eszmeileg érintett fogalom, mint az extroverzió, vagy az intelligencia fogalma, ahol kulturálisan relativizált átértelmezés megy végbe, de sem a kísérletező, sem a neurobiológiai kép-

zetalkotást nem tudja megragadni a posztmodern. Ez talán azért van, mert a posztmodern alapvetően anekdotikus jellegű. Mandler itt sokkal szigorúbban fogalmaz, mint mi tennénk. Anekdotikusnak valójában azt az állást nevezi, amit Magyarországon is, narratív hozzáállásként szoktunk emlegetni BRUNER (2005) nyomán. Ez az anekdotikus hozzáállás nem túl sikeres – mondja –, mert „a nyugati társadalom rég megégyezett abban, hogy az *anekdota* többes száma nem az *anekdata*” (223–224). Vagyis sztorizásból sosem lesznek tudományos értelemben vett adatok. Ezzel együtt van egy-két olyan területe a pszichológiának – mondja az engedékeny Mandler –, ahol az eszmei építkezésben talán tetten érhető a posztmodern hatás. Ilyenek a radikális moduláris elméletek; ő itt Fodorra utal, de a nála sok-

kal radikálisabb Sperber-felfogásra (SPERBER, 2001) még inkább érvényes ez. Ilyenek azonban a konnektionizmus dekonstrukciós koncepciói is, amelyek végül is minden intím, rejtetetett belső folyamatot felbontanak személytelen alrendszerek működésévé, de ilyen a pszichológia mint tudomány építkezésében az alterületek burjánzása is. Lehet tehát – mondja Mandler –, hogy van át sem látott hatása a posztmodernnek, nincsen meg azonban az a típusú hatása, amely megkérdőjelezné a pszichológia természettudományos ambícióit és alapvetően lerombolná fogalmainkat. Ezt egy olyan szerző mondja, aki közben nagyon is tisztában van történeti elemzéseiben, hogy a sajátos nyelv, s ezzel a sajátos fogalomrendszer megtalálásának kitüntetett jelentősége van a pszichológia számára.

Pléh Csaba

IRODALOM

- ARNHEIM, R. (2004) *A vizuális élmény. Az alkotó látás pszichológiája*. Aldus Grafikai Stúdió, Budapest
- BARTLETT, F. (1932/1985) *Az emlékezés*. Gondolat Kiadó, Budapest
- BOBROV, D. G., COLLINS, A., eds. (1975) *Representation and Understanding Studies in Cognitive Science*. Academic Press, New York
- BROADBENT, D. (1958) *Perception and communication*. Pergamon, London
- BRUNER, J. (2005) *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum, Budapest
- BRUNSWIK, E. (1966) Historical and thematic relations of psychology to other sciences. In HAMMOND, K. R. (ed.) *The psychology of Egon Brunswik*. 495–513. Holt, New York
- CRAIK, W. (1943) *The nature of explanation*. Cambridge University Press, Cambridge
- DENNETT, D. (1991) *Consciousness Explained*. Little Brown, Boston
- DUNCKER, K. (1935) *Zur Psychologie des produktiven Denkens*. Springer, Berlin
- FODOR, J. (1968) *Psychological explanation*. Random House, New York
- GEUTER, U. (1992) *The professionalization of psychology in Nazi Germany*. Translated by Richard J. Holmes. Cambridge University Press, Cambridge
- GERGEN, J. K. (1993) A lélektani megismerés lehetőségéről hermeneutikai vizsgálódás. *Pszichológia*, 13, 551–577.
- HEBB, D. O. (1949) *The organization of behavior*. Wiley, New York
- HINTIKKA, J. (2003) A fogalom mint látvány a reprezentáció problémája a modern művészetben és a modern filozófiában. In HORÁNYI Ö. (szerk.) *A sokarcú kép*. 149–169. Typotex, Budapest
- JAENSCH, E. R. (1938) *Der Gegentypus*. Barth, Leipzig
- KATONA, G. (1940) *Organizing and memorizing*. Columbia University Press, New York
- MANDLER, G. (2002) *Interesting times. An encounter with the 20th century*. Erlbaum, Mahwah, NJ
- MANDLER, G., KESSEN, W. (1959) *Language of psychology*. Wiley, New York
- MANDLER, J., MANDLER, G. (1964) *Thinking from association to Gestalt*. Wiley, New York
- MCCULLOCH, W. S., PITTS, V. (1943) A logical calculus of the ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5, 115–133.

- NORMAN, D., RUMELHART, D. E., and the LNR Research Group (1975, eds) *Explorations in cognition*. Freeman, San Francisco
- PLÉH CS. (2007) Új irányzatok és a bejárt út a pszichológiatörténet-írásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62, 412–417.
- PUTNAM, H. (1960) Minds and machines. In HOOK, S. (ed.) *Dimensions of mind*. 148–180. Collier, New York
- SELZ, O. (1922) *Zur Psychologie des produktiven Denkens und des Irrtums*. Friedrich Cohen, Bonn
- SPERBER, D. (2001) *A kultúra magyarázata*. Osiris, Budapest
- WATSON, J. (1913/2004) Hogyan látja a behaviorista a pszichológiát? In PLÉH CS., GYÓRI M. (szerk.) *Olvasmányok a kísérleti pszichológia történetéhez*. 380–391. Osiris, Budapest
- WERTHEIMER, M. (1945) *Productive thinking*. Wiley, New York
- WOODWORTH, R. S. (1915) A revision of imageless thought. *Psychological Review*, 22, 1–27.

KEYES, C. L. M., HAIDT, J. (eds): *Flourishing. Positive psychology and the life well-lived*

American Psychological Association, Washington, DC, 2006, 335 oldal

A múlt század végén a mentális betegség-központú szemlélet ellenpontjaként új irányzat született a pszichológia területén. A pozitív pszichológia egyaránt hangsúlyt helyez az emberi erősségekre és gyengeségekre; érdeklődik a reziliencia és a sérülékenység iránt; és mind a jóllét ápolásával, mind pedig a patológia gyógyításával foglalkozik. A pozitív pszichológia, mint minden fiatal tudomány keresi a helyét, feladatait, témáit, kompetenciáját, próbálja megfogalmazni rövid és hosszú távú céljait. E folyamat elengedhetetlen része a kézikönyvek megjelenése, amire nagyszerű példa a jelen recenzió tárgyát képező, Corey L. M. KEYES és Jonatan HAIDT által szerkesztett, 2006-ban már harmadik, változatlan kiadását megérő, *Virágzás: Pozitív pszichológia és a jól élt élet* című kötet.

Előljáróban elmondható, hogy e kötet programadó könyv, amely kijelöli a pozitív pszichológia céljait, feladatait, tennivalóit. Szerzői nagynevű, elismert szakemberek. A tanulmányok igen változatosak: szerepelnek benne tisztán elméleti, átfogó áttekintések; új fogalmak bevezetését szolgáló fejezetek;

régi fogalmak új keretbe helyezését célzó tanulmányok. Gyakran feltűnnek a szerzők saját vizsgálatait is, amelyek igen széles skálán mozognak, az alig félszáz fős, keresztmetszeti vizsgálatoktól kezdve a több ezer fős, prospektív kutatási projektekig.

A kötet címében szereplő virágzás (flourishing) Keyes szerint a mentális egészséget példázza. A virágzó emberek nem szenvednek mentális betegségekben, ráadásul teli vannak érzelmi vitalitással, és pozitívan működnek az életük privát és társas területein is. A virágzó egyének valóban *élnék*, nem csak pusztán léteznek.

A pozitív pszichológia nem öncélú, hanem olyan kutatás, amely segíteni akar az embereknek. Hasonlóképpen ez a kötet nem egy „Hogyan virágozzunk” kézikönyv, hanem empirikusan megalapozott tanácsokat nyújt ahhoz, hogy többet hozzunk ki az életből. A kötetet alkotó 13 fejezet öt csoportba szerveződik, reprezentálva a jó élet fő szükségességeit.

Az előszóban Seligman röviden összefoglalja a pozitív pszichológia múltját és jövőjét; áttekinti a pozitív pszichológia három,

szorosan összefüggő pillérét (a pozitív érzelmek, a pozitív vonások és a pozitív intézmények tanulmányozása); és felvázolja a pozitív pszichológia alkalmazását és célkitűzéseit. Alkalmazásként a mérést, az intervenciót és az élethosszig tartó fejlesztést nevezi meg. A hosszú távú célkitűzéseket a következőképpen fogalmazza meg: prevenció; az emberi erősségek explicit és szisztematikus azonosítása és építése; a társadalomtudományokat átható viktimológia megnyirbálása; valamint a pszichológia elmozdítása az egocentrikus szemléletből a filantropikus szemlélet felé.

A bevezetőben Keyes és Haidt hangsúlyozzák, hogy a pozitív pszichológia egy olyan nézet a tudományos pszichológián belül, amelynek célkitűzése, hogy kiegyensúlyozott és empirikusan megalapozott kutatást vigyen véghez az emberi természet és a társas kapcsolatok területén. A pozitív pszichológia célkitűzése, hogy segítsen az embereknek virágzó életet élni. E kötet célja, hogy elkezdje annak tanulmányozását, hogy mi teszi az életet érdeklegessé, és hogy megvizsgáljon néhány mechanizmust, amely növelheti az egészséges, produktív és boldog emberek számát.

Felnőni az életkihívásokhoz

A pozitív pszichológia egyik célja, hogy jobban megértse, hogy az emberek hogyan győzhetik le vagy oldhatják meg az életstresszorokat és kihívásokat, és ők maguk hogyan fejlődhetnek.

Ryff és Singer 1. fejezete áttekinti a reziliencia óriási és egyre növekvő szakirodalmát. A szerzők azt vizsgálják, hogy hogyan maradnak egészségesek vagy válnak egészségessé az egyének a veszélyeztetettség és viszontagság dacára, illusztrálva a reziliencia fontosságát az élethosszon keresztül. Hangsúlyozzák a különbségtételt a reziliencia, mint kimenet, és a reziliencia, mint dinamikus folyamat között. Összehasonlítva az élet két szakaszában (gyermekkor és felnőttkor) folytatott kutatásokat, rámutatnak arra, hogy a két terület hol tudná kiegészíteni egymást. A szerzők a fejezetet a kutatási prioritások egyeztetésével zárják. Kiemelik

a reziliencia biológiai alapjainak a jelenlegi paradigmába való integrálásának fontosságát. Ryff és Singer 1. fejezete áttekinti a reziliencia óriási és egyre növekvő szakirodalmát. A szerzők azt vizsgálják, hogy hogyan maradnak egészségesek vagy válnak egészségessé az egyének a veszélyeztetettség és viszontagság dacára, illusztrálva a reziliencia fontosságát az élethosszon keresztül. Hangsúlyozzák a különbségtételt a reziliencia, mint kimenet, és a reziliencia, mint dinamikus folyamat között. Összehasonlítva az élet két szakaszában (gyermekkor és felnőttkor) folytatott kutatásokat, rámutatnak arra, hogy a két terület hol tudná kiegészíteni egymást. A szerzők a fejezetet a kutatási prioritások egyeztetésével zárják. Kiemelik a reziliencia biológiai alapjainak a jelenlegi paradigmába való integrálásának fontosságát.

A 2., fordulópontokról és személyes növekedésről szóló fejezetben Wethington először felvázolja Clausen munkáját a pszichológiai fordulópontokról, hogy elhelyezze az egyént az életút átmeneteinek és változásainak folyamatban lévő kihívásain belül. A pszichológiai fordulópont egy időszakos vagy időpont, amikor egy személy szelffel, identitással vagy az élet jelentésével kapcsolatos nézeteiben jelentős átalakulás megy végbe. A fordulópont lehet pozitív, negatív, vagy akár mindkettő egyszerre. Wethington bemutatja saját kutatását, amely betekintést nyújt abba, hogy pszichológiai fordulópontokat átélve az egyének mikor és hogyan tanulnak az életről, önmagukról és más emberekről. E kutatás legfőbb tanulsága, hogy a pszichológiai fordulópontok átélését pozitív pszichológiai növekedés követheti, még akkor is, ha a kiváltó helyzetek szélsőségesen stresszesek voltak.

A 3. fejezetben Peterson és Chang áttekintik az optimizmus és annak humán virágzással kapcsolatos terjedelmes szakirodalmát. E kutatás háttérében az a kérdés áll, hogy hogyan válaszolnak az egyének a viszontagságokra és a kudarcokra, valamint a sikerre és a teljesítményre. Érvelésük szerint az optimizmus és a pesszimizmus nem egyszerű ellentétek, és javasolják a konstruktumok komplex és esetenként egymástól

független megközelítését. Az optimizmus és a pesszimizmus diszpozicionális és kognitív (azaz magyarázó stílus) fogalmait használva, a szerzők illusztrálják, hogy hogyan lehet a testi és mentális betegségeknek az optimizmus protektív tényezője, a pesszimizmus pedig rizikófaktora. A pozitív pszichológiának szánt üzenetükben Peterson és Chang arra is rámutatnak, hogy a kultúra és a kontextus moderálhatja az optimizmus/pesszimizmus és az egészségi kimenetek kapcsolatát. A szokásos kapcsolat ugyanis fordított lehet a kollektivisták kultúrákban, ahol a pesszimizmus protektív tényezőként, az optimizmus pedig inkább rizikófaktorként működhetnek.

Elfoglaltság és kapcsolódás

A virágzás egyik fő alkotóeleme a másokkal és a környezettel való kapcsolat.

A 4. fejezetben Nakamura és Csíkszentmihályi a „vitális elfoglaltság” (*vital engagement*) fogalmát járják körül. A vitális elfoglaltság egy olyan, világgal való kapcsolatot jelent, amelyet egyaránt jellemez flow-élmény (élvezetes elmélyedés) és jelentés (szubjektív jelentőség). A vitális elfoglaltság nemcsak a kreatív munkában jelenhet meg, hanem bármely tevékenységben a mindennapi életünk során. Tanulmányukat a flow pszichológiai állapotának elemzésével kezdik, figyelmet szentelve a flow motivációs aspektusára is. Noha a flow mélysegesen élvezetes, Nakamura és Csíkszentmihályi rámutatnak arra, hogy a virágzás több, mint az élvezetes periódusok füzére. A fejezet hozzájárulása a szakirodalomhoz, hogy lefekteti a flow-ból származó jelentés elméletét. A klasszikus társas interakcionista elméletekre (például John Dewey és G. H. Mead) építve a szerzők illusztrálják, hogy hogyan jön létre a jelentés az idő során, amint az embereknek flow-élményben van részük olyan tevékenységekben, amelyek szélesebb körű tevékenységekhez és más emberekhez kapcsolják őket.

Az 5. fejezetben Emmons áttekinti a személyes célok vagy törekvések; valamint a célokra való törekvés és a szubjektív jóllét

(boldogság) közötti kapcsolat kutatását. A szerző célja annak dokumentálása, hogy az értelemmel teli élet – jelen kontextusban a személyesen jelentős célok elérése – hogyan járul hozzá a pozitív élményhez és a pozitív élethez. A szerző az ún. *Big Four* (munka, intimitás, spiritualitás és transzcendencia) taxonómiát kínálja a személyes jelentés dimenzióinak kapcsán. Elemzése szerint a cél-törekvés nem egyöntetűen jó; az elérni kívánt céltól függően a törekvések költségei és előnyei változnak. A különböző céltípusok (extrinzik vs. intrinzik) relatív fontossága, valamint a célorientáció (megközelítés vs. elkerülés) ugyancsak jelentős hatást gyakorol a szubjektív jóllétre. Emmons munkájának fontos klinikai alkalmazásai vannak, amint az látható a degeneratív neuromuskuláris betegekkel végzett kutatásának leírásában. Az objektív jóllét csökkenése esetében az, ahogyan az egyének célokat tűznek ki és törekednek ezek elérésére, a szubjektív jóllét fő meghatározója. A szerző rehabilitációs prioritásnak tartja, hogy segítsenek a pácienseknek azonosítani a személyesen jelentőségteljes, elérhető törekvéseket, és segítsenek kifejleszteni az ezek megvalósítására szolgáló stratégiákat. Értelése szerint figyelmet érdemelnek a cél-törekvésnek alapul szolgáló pszichológiai struktúrák és folyamatok is, az erények.

A 6. fejezetben Reis és Gable a társas kapcsolatok témáját járják körül. Rámutatnak arra, hogy a sok bizonyíték dacára, miszerint a kapcsolatok a boldogság és a distressz leggyakoribb forrásai, elégtelen mennyiségű bizonyíték áll rendelkezésre az okokról, és azon kapcsolat típusokról, amelyek a leginkább előnyösek vagy károsak. Ennek egyik oka, hogy a kutatás a kapcsolati boldogságot és distresszt rendszerint egy bipoláris skála ellentétes kimeneteiként kezeli. Reis és Gable különbséget tesznek a szoros kapcsolatokban működő pozitív és negatív pszichológiai folyamatok között. Hangsúlyozzák, hogy sokáig az utóbbi volt fontosabb. A szakirodalom egyenlőtlenségének helyreigazításához számos stratégiát javasolnak. Széles körű szakirodalmi áttekintés alapján úgy érvelnek, hogy a(z) agy

megközelítő rendszerén alapuló) pozitív folyamatokat a(z) averzív rendszeren alapuló) negatív folyamatoktól funkcionálisan el kell különíteni és úgy tanulmányozni. A „kapcsolatok pozitív pszichológiája” fókuszában például az intimitás, a ragaszkodás és a szó-rakozás áll.

Beteljesülés a kreativitásban és a produktivitásban

A pszichológia egyik küldetése a kreativitás és a beteljesülés elősegítése volt, azonban elveszett. A kötet e részének szerzői arra törekednek, hogy ezt visszazerezzék.

A 7., kreativitásról és génuszról szóló fejezetben Cassandro és Simonton áttekintik a kreativitás és génusz természetéről, formáiról, megközelítéseiről és méréséről szóló gazdag szakirodalmat. Noha a kreativitás és a génusz pszichológiai vizsgálata jelenleg a pszichológia főáramához tartozik, nagyszerűen illeszkedik a pozitív pszichológia kereteibe is. A téma olyan viselkedéseket ölel fel, amelyek a pszichológiai egészség, a teljesítmény és az optimális szubjektív élmény indikátorai. E megközelítésben a kreativitás a virágzó egyének jellegzetessége. Noha a fejezet a kreativitás és génusz történeti példáiból merít, arra ösztönzi a pozitív pszichológiát, hogy tárja fel, hogy hogyan lehetne ezt gondozni a sikeres generációkban. A szerzők megmutatják, hogy az alkotók produktumai hogyan teszik lehetővé a mi virágzásunkat, és hogy a kreativitás folyamata hogyan segítheti elő az alkotó virágzását is.

A 8. fejezetben Wrzesniewsky, Rozin és Benett a mindennapi élet beteljesülését járják körül. Mivel életünk legnagyobb része munkával, pihenéssel és táplálkozással telik, gondolkodnunk kellene azon, hogy hogyan lehetne többet kihozni életünk minden pillanatából. A fejezet ezért azokat a mechanizmusokat keresi, amelyek által az egyének beteljesülést nyerhetnek. A munka területén ahelyett, hogy a hivatásorientáció mellett érvelnének, a szerzők azt hangsúlyozzák, hogy a munka pozitív pszichológiájának annak megértésére kellene törekednie, hogy hogyan alakítható a kontextus oly

módon, hogy több elégedettséget nyújtson minden ember számára. A pihenési tevékenységek kapcsán bemutatják saját kutatásukat. A táplálkozás területe kapcsán rámutatnak a nyugati kultúrajelentős, étellel kapcsolatos ambivalenciájára, és arra, hogy a társadalmak tanulhatnak egymástól. Konklúziójuk szerint minél többet tudunk az élet különböző területein az intrinzik érték szerzéséről, a szelfen túlmutató értékek kialakításáról, és arról, hogyan segíti elő a kultúra mindezt, annál inkább képesek leszünk arra, hogy a legtöbbet hozzuk ki ébren töltött életünk minden pillanatából.

Harter, Schmidt és Keyes 9. fejezete a munkahelyi jóllét elősegítése hasznosságával foglalkozik. A pozitív pszichológia kihívása megmutatni, hogy üzleti haszonnal járhat a pozitív dolgok elősegítése a munkavállalókban és a munkahelyeken. Áttekinthetjük a dolgozók jóllétének modelljét, amelynek központi komponense a munkavállaló növekedése és fejlődése. A Gallup Intézet több száz kutatásának metaanalízise alapján a szerzők rávilágítanak arra, hogy a jóllét perspektíva jól alkalmazható az üzleti élet területére, és amennyiben a vezetők és a munkavállalók az alapvető humán szükségletek kielégítésére fókuszálnak a munkahelyen (az elvárások, kívánalmak tisztázása; az egyéni beteljesülés és növekedés lehetőségének növelése), megnövelhetik a siker lehetőségét. A szerzők elméleti keretet nyújtanak annak leírásához, hogy ez miért jelenhet meg. A munkahelyi jóllét és a teljesítmény tehát nem függetlenek egymástól, hanem a prosperáló és a pszichológiailag egészséges munkahely komplementer és összefüggő komponensei.

Túttekinteni önmagunkon

A 10. fejezetben Piliavin áttekintik az önkéntesség önkéntesre gyakorolt hatásának terjedelmes és komplex szakirodalmát. Az 1990-es években az amerikai társadalom széles körben kísérletezett gyermekek és serdülők, valamint idős felnőttek számára kidolgozott önkéntességéből való tanulási (service learning) és önkéntes programmal. Vajon az ilyen

programok valóban működnek? Áttekintve a vizsgált előnyök típusait a szerző rámutat arra, hogy a tevékenységek különböző formái az előnyök eltérő mintázataihoz vezetnek a különböző életkori csoportokban. Mivel a kutatások zöme korrelációs, ok-okozati következtetéseket csak a random besorolást alkalmazó kutatások eredményei alapján von le. Eszerint az embereknek valóban előnyük származik a jótettek véghezviteléből. Piliavin szorgalmazza a mediátor és moderátor változók feltárására irányuló kutatások megkezdését. Felsorolja továbbá az optimális programok kidolgozásához szükséges jellemzőket is (például az autonómia támogatása, a célok és tevékenységek illesztése). A tanulmányt egy társadalmi szempontból igen fontos javaslattal zárja.

Baltes és Freund a bölcsesség témájával foglalkozik a 11. fejezetben. Tanulmányuk a berlini Baltes-csoport úttörő kutatásainak összefoglalásával kezdődik. E csoport nézete szerint a bölcsesség kognitív és motivációs metaheurisztika, amelynek célja, hogy a tökéletesség irányába szervezze és vezesse az általános életvezetést. Kulcskihívás az elméleti és a gyakorlati bölcsesség közötti kapcsolat megértése. Baltes és Freund ezen a ponton egy egészen új dolgot vezetnek be a téma tárgyalásába. Bölcsességgel kapcsolatos kutatásukat ugyanis összekapcsolják a szelektív optimalizáció kompenzáció (SOC) modellel, amely a céltörekvés és célelésés life span fejlődépszichológiai megközelítéséből származik. A SOC releváns az elméleti bölcsesség gyakorlati viselkedésbe történő átfordítása szempontjából. A fenti modellek egyesítése átfogó módját nyújtja az arról való gondolkodásnak, hogy hogyan választanak az emberek (etikai és gyakorlati szempontokat integrálva) célokat, és eszközöket ezek eléréséhez.

A 12. fejezetben Haidt egy potenciálisan új morális érzelmet vezet be, az emelkedettséget (*elevation*). Fejtegetéseit a társas kogníció három dimenziójának megvitatásával kezdi. Érvelése szerint a szolidaritás és a hierarchia dimenziója mellett létezik egy harmadik is, a spirituális tisztaság dimenziója. A spirituális szennyeződés paradigmati-

kus érzelme az undor, amelynek ellenpólusa az emelkedettség. Az emelkedettséget az triggereli, ha tanúi vagyunk a könyörület, bátorság, lojalitás vagy szinte bármely más morális erény (azaz a spirituális tisztaság) megnyilvánulásának. A szerző bemutatja a témában végzett saját kutatásait, amelyek eredményeként kirajzolódnak az emelkedettség alapjellemezői: kellemes testi érzések a mellkasban, melegség, nyitottság, azzal a vágygal párosulva, hogy a személy maga is erényes cselekedetet vigyen véghez. Az emelkedettség pusztá létezése az emberi természet pozitívabb nézete felé tol bennünket, amely szerint az emberek veleszületetten fogékonyak a morális szépségre. Érvelése szerint a nyugati érzelemelmélet azért nem méltatja figyelemre ezt a pozitív morális érzelmet, mert a pszichológia túl sok időt töltött a negatív érzelmek vizsgálatával. A fejezetet javaslatokkal zárja a moralitás pozitív pszichológiája számára.

Előretékiintés: Egy cselekvésre való felhívás

A kötet Keyes által írt zárófejezetének egyik célja a mentális egészség fogalmának és diagnózisának áttekintése. Érvelése szerint a mentális egészséget a mentális betegséghez hasonlóan tünetek szindrómájaként kellene tekinteni. A mentális egészség tünetei az egyén szubjektív jóllétéből állnak (érzelmi, pszichológiai és társas jóllét). Az empirikus kutatások megmutatták, hogy a mentális egészség nem pusztán a mentális betegség-tünetek hiánya, és nem egyszerűen a szubjektív jóllét magas szintű jelenléte. A mentális egészség diagnózisán túl a 13. fejezet felfedi, hogy a mentális egészség hiányának – az elerőtlenedésnek (*languishing*) – nagyobb a prevalenciája, mint a major depressziónak. Az elerőtlenedett emberek mentálisan se nem betegek, sem pedig egészségesek, hanem „üresjáratban” vannak, csendes kétségbeesésben élnek, és pszichoszociális működésük a depresszív egyénekéhez hasonlítható. A virágzó – azaz érzelmi, pszichológiai és társas jólléttel teli, mentális betegségtől mentes – felnőttek jobb pszichoszociális profillal bírnak, mint az elerőtlenedett vagy

depressziós felnőttek. Keyes felvázolja a prioritásokat a 21. század mentális egészség politikája, gyakorlata és kutatása számára. Érvelése szerint a cél a széleskörű mentális egészség elérése.

A kötet végére érve úgy éreztem, a szerkesztők és a szerzők elérték a céljukat. A tanulmányok számos elemét bemutatták annak, hogy mi teszi az életet érdekessé, és

feltártak olyan mechanizmusokat, amelyek növelhetik az egészséges, produktív és boldog emberek számát. Valamennyi tanulmány számtalan útmutatással és javaslattal szolgált a kutatók és a gyakorló szakemberek számára egyaránt. Úgy vélem, a *Virágzás: Pozitív pszichológia és a jól élt élet* című mű méltán válhatna a pozitív pszichológia egyik alapvető kézikönyvévé.

Czeglédi Edit

RITOÓK MAGDA: *Pályafejlődés – pályafejlődési tanácsadás. Egy negyven évet átfogó longitudinális pályakövető vizsgálat tanulságai*

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2008, 103 oldal

Négy évtizedes longitudinális vizsgálat egy meghatározott témakörben világviszonylatban, stabilabb társadalmi-gazdasági viszonyokkal jellemezhető országokban is igen ritka, szűkebb hazánkban meg kiváltképpen az. Szükségességét a kutatók általában hajlandók belátni, de részint az anyagi és egyéb támogatási források változó feltételei, részint a többféle függőségből eredő biztonsághiánya miatt a kutatók nem igazán motíváltak longitudinális vizsgálódások tervezésére és megvalósítására. Sokan még a gondolatától is elriadnak egy-egy ilyen – előrelátható nehézségeiben szinte beláthatatlan – feladat felvállalásának. Ritoók Magda a hazai pályalélektan egyik legkiválóbb művelője, aki nemigen riadt el attól, amit nagyon akart, amire már pályája kezdetén szegődött. Pedig lett volna oka vagy ürügye rá, hogy időközben félbehagyja a longitudinális vizsgálódást, tekintettel arra a rendkívül sok időt és energiát igénylő szerepre, amire a hazai pszichológusok között vállalkozott. Oktatói és ismert közéleti tevékenysége a Magyar Pszichológiai Társaság elnöke tiszteiben mentséget adhatott volna neki a hosszú távú vizsgálódás félbeszakításához, ő

mégis a befejezés mellett döntött. Könyve pedig arról győzi meg az olvasót, hogy jól tette. Valószínű, hogy elhatározásában és a kutatás időbeli kiterjesztésében maga a rendszerváltás is szerepet játszott, mert lehetővé tette, hogy lényegesen eltérő társadalmi miliőben kövesse a vizsgálatba bevontak életútját és benne a pályaidentifikáció alakulását.

Milyen is a *pályafejlődési* vizsgálódás?

Már a bevezető fejezetekből („A pályafejlődési tanácsadás elméleti háttere”, és a „Pályaválasztási szaktanácsadás – pályaidentifikáció” címűből) kiderül, hogy ez igen jelentős részben másfajta beállítódást és felkészültséget feltételező vizsgálódás, mint a pályaválasztási tanácsadás korábbi formája, amelyben standardizált teszttüetek eredményeinek tükrében keresték az ember és pálya/munka megfelelését. Az elméleti háttér bemutatása során – főként Super, Herr és Cramer és mások főbb gondolatait idézve – a szakember világosan megjelöli az 1980-as évek óta végbement változások főbb tendenciáit. Ezek a következők: a) az exploráció időben megnyúlik, a pályalélektan és a szaktanácsadás már az *egész életen át tartó pályafejlődést* kell hogy elővételezze és köves-

se, segítve az alkalmazkodó beállítódást, a konvertálható szaktudás megszerzését és a pályaidentifikációt; b) az exploráció tartalmi szempontból is kitér: a „személy és munka/munkakör” megfelelésén messze túlmenően az érintettek személyiségjegyeire és azok dinamikájára, önértékelésükre, énképük stabilitására, más szerepekkel való integráltságára is irányul.

E hangsúlyváltásnak azért vannak előzményei. A „pályaválasztási tanácsadás” SUPER által adott (1951), Herr által 1992-ben kiemelt fogalma *segítőbb és integratívabb* szerepet tulajdonít a tanácsadónak és eltökéltebben hangsúlyozza a személy belső pszichés tényezőit más szaktanácsadókhoz, munkapszichológusokhoz képest. Ilyen az általa bevezetett „életpálya”-fogalom és vizsgálata is. Hasonló szellemű a szakmában kiemelkedő tudású Csirszka János kutatói credója, amely kivált a pályaidentifikáció fogalmi jellemzésében tűnik ki, és ez él tovább a szellemileg hozzájuk kapcsolódó Ritoók Magda tanácsadói és kutatói munkájában is.

Ez a beállítódás határozta meg még a 60-as években indított *longitudinális pályakép* vizsgálatát, amelynek résztvevőiből szelektálódott tulajdonképpen a könyvben bemutatott négy évtizedes kutatás mintája. Ez utóbbi ugyanis azoknak az élet- és pályautját mutatja be, akik *az 1990-es években is önként vállalkoztak a befejező fázisban részvételre* (196 fő; 98 férfi és 98 nő, zömmel értelmiségiek). A pályakövetés kitüntetett és az összehasonlításra jó alkalmat adó időszakai voltak az 1970-es és az 1990-es évek. A vizsgálat speciális módszereit a kutató állította össze: az Oláh-féle szorongáslelküzdésmód-preferenciát mérő és az Amundson-féle kompetenciamérő kérdőívek alkalmazásán s részben adaptálásán kívül *életútvizsgáló kérdőívet* dolgozott ki, értékvizsgáló egyességgel és különböző előjelű élmények felidézésére és időbeli rögzítésére alkalmas „életesemény-regiszter”-rel egyetemben. Ez utóbbit én nagyon szerencsésnek tartom, mert valóban elősegíti és mélyíti az empirikus vizsgálódást.

A longitudinális pályakép vizsgálat fő célja elsősorban az volt, hogy kiderítse, *hogyan*

hatott a rendszerváltozás a pályafejlődésre, a változás mely összetevőjének volt a legnagyobb hatása, kiket érintett ez a hatás és miként dolgozzák fel ezt az érintettek?

A másik – tulajdonképpen a korábbi, de változatlanul fontos – cél az volt, hogy *mi határozza meg leginkább a pályaidentifikációt?* Mire vonatkozó tudásunknak lehet prediktív ereje? Azoknak a teszteredményeknek-e, amelyekhez a pályaválasztási tanácsadás során jutunk vagy azoknak a részben ezekből is megítélhető belső személyi tényezőknek, amelyekből a tanácsadás kiindul?

Harmadik nagyon fontos cél volt az, hogy a kutatás felderítse a változó és nehezedő helyzetek – az ún. krízishelyzetek – feldolgozásához vagy megoldásához leginkább szükséges segítőket, „védőfaktorok”-at, amely feladat megoldásának pszichológiai és társadalmi relevanciája egyaránt óriási.

Az első kérdésre egyértelműen az derült ki, hogy a rendszerváltás erősen és inkább negatívan hatott az érintettek pályafejlődésére. Megjelent a pályaváltás mint kényszer, a munkanélküliség, mint fenyegetés, az át-képzés, az újrakezdés, mint frusztráció és kihívás, a vállalkozás lehetősége, mint próbatétel, a csőd és a depresszió, mint élet- és munkaesélyt rontó tényező. A kényszerű váltás frusztráló élménye mellett feltűnt a vállalkozás, mint pozitívan fogadott lehetőség is egy dinamikusabb létre, korábbi tervek megvalósítására motiváló esély.

A szerző az első kérdésre válaszként az általa vizsgált 200 középkorú magyar állampolgár életpálya-grafikonja (lásd a 10., 11., és 12. ábrát) és a Romsics Ignác 2000-ben megjelent könyvében (*Magyarország története a XX. században*) szereplő grafikon között fennálló hasonlóságot emelte ki. A grafikon a rendszerváltozás hatását az infláció mértékével, a reálkereset-változással és a munkanélküliség alakulásával illusztrálta. Úgy tűnik, hogy „a személyes élettörténet és életpálya-alakulás reprezentálja az országos tendenciákat, miközben nem törekedhetünk arra, hogy ez a kutatás az országos reprezentativitás szintjét képviselje” (RITOÓK, 2008, 8).

Konkrétabban nézve a pályafejlődés főbb

potenciális tényezőinek a rendszerváltással összefüggésbe hozható változását, megállapítható a család és kisebb részt az anyagiak megnövekedett fontossága, a társadalmi-politikai tevékenység háttérbe szorulása az 1970-es évekhez képest, valamint a változásokkal összefüggő krízisek számszerű növekedése az 1990-es években. A szerző felhívja a figyelmet a pályakötődés és a krízisveszélyeztettség szoros kapcsolatára (minél nagyobb a kötődés, annál nagyobb a veszélyeztettség). Ugyanez nem állítható szerintem a pályaidentifikáció és az elégedetlenség együttjárásáról. Értelmiségkutatásaimban a pályával nagyon mélyen elkötelezettek között jelentős volt az elégedetlenség aránya. Szociológiai kutatások is ezt mutatták. Az igazi pályaeértékekről és identifikációról árulkodó kérdés az, hogy a vizsgált személyek mivel elégedettek s mivel nem.

Nos, a kutató empirikus megalapozást nyert megállapítása a pályaidentifikáció létrejöttére vonatkozóan az, hogy „a sikerességet biztosító feltételek között nem az általános értelmi képességeknek, hanem a személyiségjegyeknek van döntő szerepe.

A megkérdézett 196 fő negyven évet átfogó pályakövetéses vizsgálatának eredményei megerősítették, hogy a pályaidentifikáció prediktív mutatói a munkához való viszony, a szociabilitás, a reguláció, az energia háttér, a családi határendszer, az érzelmi harmónia és a munkamotiváció” (RITOÓK, 2008, 73).

A vizsgálat nagyon fontos és újszerű része az élményszerű érzelmi kötődés, a szorongással való megküzdés, a kompetencia-mutatók, a krízishelyzetek és a „védőfaktorok” nyomon követése, időbeni összehasonlítása (az 1970-es és az 1990-es évek vonatkozásában) nemek és iskolázottság szerint. A szerző bemutatja a logikusan adódó pályatípusokat (immobil, mobil és hanyatló), az életesemények kategorizálását és azok szerepének összehasonlítását, valamint kihatásukat a *szubjektív pályaidentifikációra*. Külön érdeklődésre tarthat számot a kompetencia- és a coping-értékek kapcsolata ez utóbbival. A részletes módozatok és táblázatok követéséhez már a könyvhöz kell irányítanom az olvasót és ugyancsak ezt kell tennem a lon-

gitudinális pályakövető vizsgálat modelljével, aminek felvázolása külön is kutatói teljesítmény.

Az *életesemények* feldolgozásmódja is a szerző leleménye. Ez kétféleképpen történt: a) tematikusan csoportosított életesemények említési gyakoriságát követve és összehasonlítva iskolai végzettség, nemek és korcsoportok mentén; b) férfiak és nők életpályáját naptári évek szerint is követve bizonyos témákban (család, iskola, pálya, anyagiak) gondosan elemezte a munka-, illetve pályasikerek és krízisek előfordulását. A szerző megkülönböztette a krízist a változástól és tekintettel volt a különböző pályafejlődési típusokra is. Az érdekes eredmények közül kiemelhető, hogy 1989 „cezúrát jelent a krízisek alakulásában”. Számuk ugrásszerűen megnőtt, kivált általában a férfiak, azon belül a vállalkozók körében, akikre egyébként a pálya- és politikai természetű krízisek gyakoribb előfordulása a jellemző. A pálya és politika mint krízisforrás magasabb értékkel szerepel a férfiaknál (bár a nők a pályafutást említik leggyakrabban átélt krízishelyzetük okaként), de ugyancsak ők azok, akik inkább bevállalják magánéleti kríziseiket. Lehet, hogy ezért a megkérdézmódja okolható: nők ezekről feltehetően könnyebben vallanak interjúhelyzetben, de magyarázat lehet a válások viszonylag alacsony aránya is (20,9%).

Egészében véve az empirikus adatok és táblák igazolják a szerző következtetéseit, amelyek viszont további meditációra készítik az olvasót a munka világában várható további változásokat és a pályaidentifikációra gyakorolt hatásukat illetően.

A szerény, ám az Eötvös Kiadó jóvoltából tetszetős külsejű kis könyvet olvasván a bemutatott kutatás rendkívüli időtartamára gondolva váratlanul ért az összefoglaló beszámoló tömörsége és gazdaságossága, továbbá az, hogy a kutató minden rész kérdés múltbeli és jelenlegi állapotának összefoglalásából szinte azonnal kitekint a jövőre. Ez a kitekintés tehát vagy azoknak a jövőbeni sorsára vonatkozik, akiket évtizedeken át követett vagy arra, hogy a megújuló pályaválasztási tanácsadásnak van-e s milyen

módon megfogalmazható újabb szerepköre vagy tennivalója a megfigyelt jelenséggel kapcsolatban. Ezek közé tartozik az egész életre való fókuszálás, az identifikáció pozitív élménytartalmának hangsúlyozása a pályakötődésben, a munkaszerep más szerepekkel lehetséges integrációjának figyelembevétele stb. Továbbá meditáció tárgya lehet az is, hogy milyen gazdag információs

anyag rejtőzhet még e longitudinális kutatásban. Csak egy lehetséges témát említenék: nagyon érdekes és hasznos volna a többgenerációs fejlődési folyamat külön témaként való feldolgozása. Erre igazán kevés kutatás ad ilyen jó alkalmat, mint a szóban forgó átfogó és szemléletformáló vizsgálat.

Szíves örömezt csatlakoznék a további beszámolók olvasói közé.

Váriné Szilágyi Ibolya